

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 330.837

Олена Стрішенець – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Інституціональний напрям як інструмент дослідження методологічних основ ринку

У статті розглянуто місце та значення інституційних змін у трансформаційній економіці, з'ясовано розуміння інституційної структури ринку як сукупності інститутів і вказано на необхідність її реформування. Окрім того, визначено підходи науковців до обраної проблеми, окреслено коло невирішених питань, пов'язаних з інституційними змінами ринку. З'ясовано особливості ринку як інституту, запропоновано сконструйовану модель ринкової інституціоналізації. Окреслено основні шляхи інституційних змін ринкової структури.

Ключові слова: ринок, інститут, інституційні зміни, неінституціоналізм, постіндустріалізація, дефініції.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні трансформаційні зміни в ринкових системах у контексті необхідної економічної політики просто не в змозі отримати пояснення без основних положень інституціонального супроводу. Важливість інституційних змін у процесі ринкового реформування зумовлена актуальністю й інституційною регламентацією ефективного функціонування ринку та є не менш необхідною, аніж сама зміна ринкової системи загалом.

Тому можна з упевненістю говорити, що ефективне проведення інституційних реформ у державі, спрямованих на формування ринкових засад господарювання, є чи не найгострішими проблемами розвитку сучасної економічної політики.

Необхідний елемент у ринковій системі – його інституційна структура, тобто система ринкових інститутів (біржа праці, профспілки, асоціації покупців і продавців, банки, страхові фірми, фондові біржі, арбітражні суди), які мобілізують грошовий і товарний обіг, соціалізують споживче задоволення, збільшують дохідність підприємницьких структур, забезпечуючи при цьому плацдарм для економічного зростання.

За викликом часу варто відзначити тотальне інституційне переплетення ринкового середовища, розширення його меж у часі та просторі. Постійні інституційні зміни приводять до поглибленої інституціоналізації економічної системи й збагачують актуальність через наукові дослідження та практичні результати в цій трансформації. Відбувається вдосконалення сфери економіки, політики, ідеології за рахунок адекватних інституційних змін.

Виникнення інституціональної теорії як наукової течії, яка досліджувала та пояснювала соціально-економічні процеси, припадає на XIX–XX ст.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Засновниками та представниками інституціональної теорії Т. Вебленом, Д. Коммонсом, І. Мітчеллом, М. Вебленом, Дж. Гелбрейтом та ін. економічну систему розглянуто як взаємозв'язки між економічними суб'єктами крізь призму економічних, соціальних, політичних і психологічних чинників. Під інститутами водночас розуміли позаекономічне тлумачення суті економічних явищ та процесів, звичаїв, норм поведінки, інстинктів, державної політики, сім'ї, моралі й ін. Інституціоналісти вбачали в ефективному ринковому механізмі соціалізацію контролю над економікою.

Серед чималої кількості вітчизняних учених, які досліджували методологічні та теоретичні підвалини інституціоналізму й наголошували на збагаченні, завдяки його використанню, класичними та неокласичними школами сучасної економічної науки, варто відзначити В. Д. Базелевича, Т. І. Єфименко, Т. Д. Гайдай, П. М. Леоненка й ін.

Але, незважаючи на достатню наукову розробку місця на значення інституціоналізму, попри все, аналіз інституційних змін сучасної ринкової економіки досліджено недостатньо, що надає актуального забарвлення нижчевикладеному матеріалу.

Мета дослідження полягає в комплексному теоретико-методологічному аналізі інституціональних змін ринкової структури.

Завдання статті:

- визначити причини та особливості інституційних змін в економіці;
- узагальнити понятійно-категоріальний підхід «інституціоналізму»;
- з'ясувати необхідність інституціональних змін у ринкових перетвореннях;
- сконструювати інституціональну ринкову модель в умовах перехідної економіки;
- окреслити напрями протікання інституціональних змін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інституційна невизначеність становлення та еволюції ринкової системи господарювання тривалий час ототожнювалася з нерозумілістю в наукових підходах щодо аналізу ринку і його структури.

Методологічна цінність у цьому підході полягає в комплексному аналізі інституційної теорії та оцінки соціально-економічних процесів щодо змін у суспільстві.

Під інституційними змінами розуміємо процес перетворення кількісних і якісних форм соціальних та політичних інститутів. У ринковому середовищі інституційні зміни відбуваються завдяки адекватному вдосконаленню елементів ринкової структури, суб'єктивній взаємодії та покращенню інфраструктурного забезпечення самого ринку.

На думку Т. Веблена, зі зростанням кількості населення, накопиченням знань і збільшенням продуктивності праці інститути перестають відігравати роль рушійної сили економічного розвитку, старіють та виступають гальмівними чинниками, котрі суперечать новим обставинам, більш прогресивним. Зрештою, це й спричиняє появу інституційних змін, які проявляються як еволюційний поступ.

Досліджуючи закономірності інституційних перетворень, український дослідник В. Єлагін справедливо стверджує, що зміна суспільного порядку в більшості випадків руйнує попереднє функціонування соціуму. Тому майбутні інституціональні зміни насамперед мають урахувувати досвід аналогічних стратегій перетворень інших країн, оцінювання майбутньої вигоди та підбору адекватних інструментів впливу [3].

Особливістю ринку як інституту, що узгоджує й забезпечує взаємодію економічних суб'єктів, є передбачення існування норм і правил поведінки. Ринковим угодам буде притаманна внутрішня стійкість тільки при договірних обставинах та за наявності інтерпретованої раціональності. Ринкові зміни не можливі без існування мінімальної довіри між суб'єктами ринку і їхньої взаємної відповідальності за результат. На жаль, сучасний ринок відрізняється від цивілізованого недовершеними формами свого прояву.

Для досягнення поставлених цілей, передусім, потрібно визначити передумови функціонування ринку як інституту на мікро- та макрорівнях.

Завдяки цьому, під час дослідження варто виокремити формальні інституції (організації): державні та фінансово-кредитні заклади, центральний банк, біржа праці, профспілки, фондова біржа, торгово-промислові палати та неформальні установи: культура, менталітет, мораль, релігійне переконання, звичаї, сімейні цінності.

В умовах інституційних змін економічні відносини між суб'єктами піддаються впливу формальних (Конституція України, закони, нормативно-правові акти, установлені правила) і неформальних (норми поведінки людей, сімейні цінності) чинників.

У наукових підходах сутність поняття «інститут» та «інституція» практично не розмежовується і позначає ототожнені явища. Окрім того, переконання вчених здебільшого збігаються з приводу різноманітних ринкових (формальних) інститутів, уважаючи їх організаціями, які забезпечують дотримання правил і норм поведінки в ринковій системі господарювання, забезпечуючи взаємодію

ринкових суб'єктів, формуючи ринковий механізм їх координації, акумулюючи наявні фактори та регламентуючи принципи їх використання.

На думку дослідниці Л. В. Лисяк, взаємодія інституції й організації впливає на формування інституційної організації, яка стає органом. Інституція, на переконання автора, є змістовною суттю інституту, надаючи йому ознак загальноприйнятих функціональних властивостей образу, статусу, норми поведінки й діяльності. Узагальнені форми організації конкретних функцій людей спричиняють появу інститутів у суспільстві [1, с. 352].

Завдяки інституціоналізації, стверджує дослідник С. Й. Вовканич, формується відповідне інституціональне ринкове середовище, творяться певні інститути та інституції (організації) зі своїми правилами гри, пріоритетом розвитку, напрямками науково-технічного прогресу й соціальних трансформацій. Процес інституціоналізації убачається в закріпленні норм і правил поведінки у формальних та неформальних інституціях, які стимулюють інтелектуально-інноваційний розвиток регіону, держави, світу до загальноцивілізаційних здобутків людства [2, с. 19].

Інституціональна теорія, ураховуючи ідеологію, мораль, менталітет й інші неформальні чинники, об'єктивно відображає соціально-економічну ситуацію, що дає змогу визначити саме ті інститути та пріоритети, які найширше характеризують ринкову систему, визначаючи при цьому необхідні реформаційні напрями, які потрібно змінити для ефективності ринкової системи.

Стратегічну цінність інституціональних змін трансформаційної ринкової системи можна представити досвідом реформування постсоціалістичної економіки.

Зруйнувавши вплив старих інституцій, за якими відбувалася соціальна й економічна стабільність, реформаторам потрібен був тривалий період, котрий прийнято називати «перехідною економікою» для відновлення ринкового каркасу, який би відновив стабільність економічної системи в мікро- та макроаспектах. За основу тут брали такі інституційні чинники, як сукупність взаємозв'язаних інститутів, що кількісно та якісно змінювалися й домінували в економічному розвитку конкретної країни.

На сьогодні діє парадигма поєднання сталого економічного зростання з соціальними та політичними чинниками, яке відображається в теорії благ суспільного використання й тієї уваги, яку сучасні неінституціоналісти приділяють державі у створенні та розподілі державного багатства.

Дедалі більше зростає роль інституціонально-еволюційного напрямку, представленого в тому числі й неінституціоналізмом, особлива ознака якого – принцип історизму.

Неінституціоналізм, по суті, виступає продовженням інституціональної теорії, розширюючи її погляди та прагнучи об'єктивно оцінити ситуацію, спираючись на реальні процеси розвитку економіки й відстоюючи позиції інституту як базису технологічного процесу та важливого чинника економічного зростання.

Ринок, маючи складну ієрархічну структуру, характеризується сплетінням, взаємодією різних інститутів, водночас переплітаючись із нормами, стандартами й правилами поведінки, що забезпечують соціальні, політичні та правові важелі регулювання сфер виробництва, обміну, розподілу й споживання.

Тому, з одного боку, стандарти, норми та правила поведінки є сутнісною основою для існування ринку, а з іншого – сімейні цінності, звичай та культура – це критерії ринкової психології зі сторони суспільства.

Ринок, у більш широкому розумінні, є місцем, де здійснюється грошовий та товарний обіг, як економічна категорія він має розгалужену структуру (ринок капіталу, ринок товарів та послуг, ринок праці) з багатьма інституціями і їх інфраструктурним забезпеченням. При цьому ринок виконує регуляційну, соціальну, стимуляційну, сануючу, інноваційну функції.

Розглядаючи модельний вигляд інституту ринку в контексті інституційних змін, потрібно врахувати минулий досвід його становлення та розвитку. Інститут держави, створюючи інституційно-правове забезпечення, упорядковує й певним чином структурує та керує поведінкою суб'єктів на ринку. Еволюційна психологія ринку починається з нерозвиненого ринку, згодом – вільного, деформованого та регульованого. В ідеальній державній моделі ринок нагадує саморегульовану систему, яка поєднує ринкові й державні важелі впливу, що створює прозоре конкуруюче середовище та стимулює економічне зростання. У реальності дійсності ринки є деформованими, де роль держави значно більша, аніж демократично зумовлені взаємозв'язки.

Основна мета ринку, незалежно від його виду, – задоволення людських потреб за допомогою презентування товарів і послуг на основі отримання доходу від цієї діяльності. Тому інститут ринку – один із важливих чинників забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Він визначає правила й норми суб'єктної поведінки в соціально-економічному аспекті та є саморегуляційним механізмом дотримання встановлених процедур.

Ринок підпорядковує інші формальні та неформальні інституції, які створюють і розподіляють потоки товарів, послуг та грошей між інфраструктурними суб'єктами.

Будь-які інституційні зміни, скажімо, постіндустріальний тип виробництва, спричиняють зміну всіх формальних і неформальних інститутів (інновації, енергоощадні технології, нормативно-правове забезпечення, зміна суспільних цінностей та культури).

Біржа праці, торгові палати, фінансово-кредитні установи є складовими частинами інституційного забезпечення ринку й впливають на процеси акумуляції та перерозподілу соціально-економічних процесів у суспільстві.

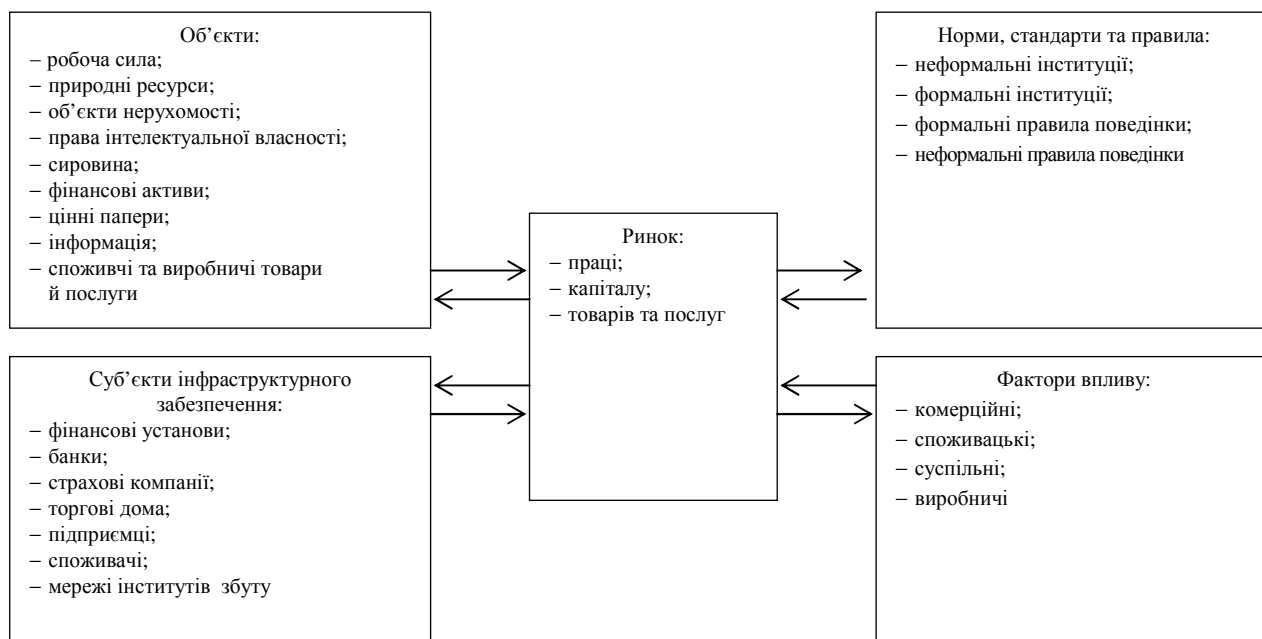

Рис. 1. Сконструйована модель інституціоналізації ринку

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході дослідження доведено, що:

– інституційні зміни ринкової структури є наслідком методологічних підходів інституціональної теорії, які розглядаються через еволюційні поступки;

– дослідження інституту ринку вимагає врахування різних обставин: структури суспільства, рівня технології виробництва, розвитку регіону країни загалом, фінансового потенціалу, правового поля;

– будь-які інституційні зміни, окрім еволюційного підґрунтя, є елементом комплексної стратегічної політики поряд із досвідом провідних країн перехідної економіки;

– сконструйована модель ринкової інституціоналізації.

Джерела та література

1. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : [монографія] / Л. В. Лисяк – Київ : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
2. Вовканич С. Й. Префекти в системі децентралізації влади: новий інститут, модерна інституція (організація) чи розвиток в Україні неінституціоналізму / С. Й. Вовканич // Регіональна економіка. – 2016. – № 2 (80). – С. 18–33.
3. Молодцов О. В. Методологічні аспекти теорії інституціональних матриць у контексті динаміки інституціональних змін / О. В. Молодцов // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 2. – С. 25–29.

4. Биконя С. Ф. Трансформація української економіки в аспекті нової інституціональної теорії / С. Ф. Биконя // Научные труды ДОНТУ. – Серия : Экономическая. – 2005. – Вып. 89–2. – С. 97–103.
5. Радіонов Ю. Д. Інституціональна теорія як інструмент дослідження бюджету / Ю. Д. Радіонов // Економічна теорія та історія економічної думки. МНУ імені В. О. Сухомлинського. – 2016. – №14. – С. 36–41.
6. Павлов К. В. Стан та перспективи інвестиційного розвитку міста Луцька / К. В. Павлов, М. О. Величко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Серія «Економічні науки». – 2011. – № 22 (219). – С. 25–30.
7. Стрішенець О. М. Економічна теорія : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. заклад.] / О. М. Стрішенець, Л. В. Єлісеєва, В. І. Ліщук – Луцьк : СХУ ім. Лесі Українки, 2010. – 240 с.
8. Стрішенець О. М. До питання про майбутнє теорії ринкового фундаменталізму / О. М. Стрішенець // Науковий вісник. – Серія «Економічні науки» / Буковинський держ. фінансовий ун-т. – Чернівці : Вид-во БДФУ, 2012. – Вип. 1. – С. 386–391.

References

1. Lysyak, L. V. (2009). Byudzhetna polityka u systemi derzhavnogo regulyuvannya sotsial'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy [Fiscal policy in the system of state regulation of social-economic development of Ukraine]. K. : DNNU AFU [in Ukrainian].
2. Vovkanych, S. Y. (2016). Prefekty v systemi detsentralizacii vlady : novyy instytut, moderna instytutsiya (organizatsiya) chy rozvytok v Ukraini neoinstytutsionalizmu [The prefects decentralization of power in the system: new institute, modern institution (organization) or development of neoinstitutionalism in Ukraine]. Regional'na ekonomika – Regional Economics, 2, 18–33 [in Ukrainian].
3. Molodtsov, O. V. (2016). Metodologichni aspekty teorii instytutsional'nykh matryts' u konteksti dynamiky instytutsional'nykh zmin [Methodological aspects of institutional matrix theory in the context of the dynamics of institutional changes]. Teoriya ta praktyka derzhavnogo upravlinnya i mistseвого samovryaduvannya – Theory and practice of public administration and local government, 2, 25–29 [in Ukrainian].
4. Bykonya, S. F. (2005). Transformatsiya ukrains'koi ekonomiky v aspekti novoi instytutsional'noi teorii [Transformation of the Ukrainian economy in terms of new institutional theory]. Nauchnye trudy DONTU. Seriya ekonomicheskaya – Scientific works of the DONTU. Series : economic, 89–2, 97–103 [in Ukrainian].
5. Radionov, U. D. (2016). Instytutsional'na teoriya yak instrument doslidzhennya byudzhetu [Institutional theory as a tool to study budget]. Ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoi dumky. MNU imeni V. O. Sukhomlyns'kogo – Economic theory and history of economic thought, 14, 36–41 [in Ukrainian].
6. Pavlov, K. V. (2011). Stan ta perspektyvy investytsynogo rozvytku mista Luts'ka [Status and prospects of investment development of the city of Lutsk]. Naucovi Visnyk Volyn'skogo natsional'nogo universytetu im. Lesi Ukrainy. Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Herald Volyn National University of Lesya Ukrainka. Series «Economics», 22, 25–30 [in Ukrainian].
7. Strichenec', O. M., Ielisieieva, L. V., Lishchuk, V. I. (2014). Ekonomichna teoriya : navch. posibnych dlya vuziv [Economic theory textbook for university students]. Luc'k : SNU im. Lesi Ukrainy [in Ukrainian].
8. Strichenec', O. M. (2012). Do pytannya pro maybutie teorii rynkovogo fundamentalizmu [To the future of the theory of market fundamentalism]. Naucovi Visnyk. Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Herald. – Series «Economics». Bukovyn's'kyi derzhavnyi finans. un-t. – Chernivtsi : Vyd-vo BDFU, 1, 386–391 [in Ukrainian].

Елена Стрішенець. Інституціональне направление как инструмент исследования методологических основ рынка. В статье рассматриваются место и значение институциональных изменений в трансформационной экономике; выясняется понимание институциональной структуры рынка, как совокупности институтов и указывается необходимость ее реформирования. Кроме того, определяются подходы авторов к выбранной проблеме; определяется круг нерешенных вопросов, связанных с институциональными изменениями рынка. Выясняется особенность рынка как института, предлагается сконструированная модель рыночной институционализации. Определяются основные пути институциональных изменений рыночной структуры.

Ключевые слова: рынок, институт, институциональные изменения, неoinституционализм, постиндустриализация, дефиниция.

Olena Strishenez. Institutional Direction as a Research Tool Methodological Foundations Market. In the article the place and institutional changes in economy, it appears understanding of the institutional structure of the market, as a set of institutions and indicated the need for its reform. In addition, the authors determined approach to the chosen problem, outlines a range of outstanding issues related to institutional changes in the market. It turns out feature of the market as an institution designed model proposed market institutionalization. Outlines ways on institutional changes in market structure.

Key words: market institute, institutional changes, neoinstytutsionalizm, postindustrialization, definition.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2017 р.